

1962. – Р. 187.

8. *Кирцнер И.* Конкуренция и предпринимательство / Пер. с англ. Под ред. проф. А. Н. Романова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – С. 36.

9. *Эрнест Г., Вильям Е. Ковачич.* Антитрестовское законодательство и экономика // Вашингтон: Международный институт права. – 1995. – С. 71.

10. *Шумпетер Й.* Капитализм, социализм и демократия. Пер. с англ. – М.: Экономика, 1995. – С. 144–145.

11. *Кирцнер И.* Конкуренция и предпринимательство / Пер. с англ. Под ред. проф. А. Н. Романова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – С. 106 – 107.

12. *Кирдина С. Г.* X – и У – экономики: Институ-

туциональный анализ. – М.: Наука, 2004. – С. 128.

13. *Маркс К.* Нищета философии. – Соч. 2-е изд. – Т. 4. – С. 166.

14. *Костицкий В. В.* Закон перманентной концентрации капитала: экономическая история та українські реалії. – К.: Ін-т законодавчих передбачень і правових експертиз, 2003. – С. 5.

15. *Чемберлен Э.* Теория монополистической конкуренции. Реориентация теории стоимости. – М.: Экономика, 1996. – С. 15.

16. *Кирдина С. Г.* Экономические институты России: материально-технологические предпосылки развития // Общественные науки и современность. – 1999. – № 6. – С. 36.

In article the dialectics and interaction of institutes of the economic competition and monopoly is investigated.

В статье исследуется диалектика и взаимодействие институтов экономической конкуренции и монополии.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ДЕРЖАВНИХ КОМЕРЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Черненко О. А.,

кандидат юридичних наук, науковий співробітник

НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

У статті розглянуто особливості правового становища державних комерційних підприємств в Україні та надано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства, яке регулює діяльність державних комерційних підприємств.

Ключові слова: правове становище, державне підприємство, правовий режим майна, види державних підприємств.

Відповідно до ч. 1 ст. 73 Господарського кодексу України (далі – ГК України) державне унітарне підприємство утворюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності, як правило, без поділу її на частки, і входить до сфери його управління. Відповідно до положень гл. 8 ГК в Україні існують державні унітарні підприємства двох видів: 1) державні комерційні підприємства (ст. 74–75 ГК); 2) казенні підприємства (ст. 76–77 ГК).

Особливості правового становища державних унітарних, в тому числі державних комерційних підприємств, має регулювати Закон України «Про державні підприємства» (відповідно до ч. 9 ст. 77 ГК), який наразі Верховною Радою України ще не прийнято. Відповідно, відсутність належного законодавчого регулювання правового становища державних комерційних підприємств обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Окремі аспекти, пов'язані з правовим становищем державних унітарних підприємств, розглядалися у працях таких вчених як О. М. Вінник, І. В. Єршова, М. Г. Ісаков, І. М. Любімов, В. К. Мамотов, Г. В. Пронська, В. С. Щербина та інших.

Запропоновану публікацію присвячено дослідженню змін у правовому положенні державних комерційних підприємств, які відбулися з набранням чинності ГК України. Метою дослідження у межах даної статті є аналіз особливостей правового становища державних комерційних підприємств в сучасних умовах в Україні та внесення пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства України в досліджуваній сфері.

Оскільки державне комерційне підприємство є державним підприємством, йому властиві усі ознаки, притаманні державним підприємствам загалом, а саме: функціонування на основі державної власності; перебування під контролем держави; спеціальна господарська правосуб'єктність; обов'язок приймати та виконувати державні замовлення, а також застосовувати процедури державних закупівель; обов'язок складання та виконання фінансового плану; обов'язок перерахування частини прибутку до державного бюджету; особливості відповідальності за зобов'язаннями.

Окрім того, існують і спеціальні ознаки державних унітарних підприємств, що впливають саме з їх унітарного типу:

1. Створення в розпорядчому порядку органом державної виконавчої влади.

Державне унітарне підприємство створюється в розпорядчому порядку, що означає наявність процедури видання наказу керівника державного органу щодо створення нового суб'єкта господарювання. Виданню розпорядчого документа має передувати аналіз ситуації на ринку виробництва товарів або надання послуг у певному сегменті економіки країни, в якому передбачається здійснення діяльності створюваного підприємства. За результатами аналізу готується обґрунтування необхідності створення підприємства державним органом з викладенням усіх аспектів, що підлягають вирішенню. Діяльність державного унітарного підприємства контролюється державним органом, у сфері управління якого воно перебуває [1, с. 130].

2. *Неподільність майна підприємства.* В перекладі з французької мови «унітарність» значить «єдність». Таким чином, майно унітарного підприємства не може бути поділено на частини, паї, внески [2, с. 228]. Поняття «унітарність» відносно державного підприємства означає, перш за все, те, що майно підприємства є неподільним і перебуває у єдиного власника – держави. Крім того, «унітарність» державних підприємств проявляється і відносно управління ними, оскільки воно здійснюється керівником, який призначається власником [3, с. 151–152].

Формулювання ч. 1 ст. 73 ГК України, згідно з якою «державне унітарне підприємство утворюється... на базі відокремленої частини державної власності, як правило, без поділу її на частки», є неточним (недоречним є словосполучення «як правило», що вказує на можливу подільність майна такого підприємства).

3. *Закріплення майна за підприємством на похідному правовому титулі.* Майно державного унітарного підприємства перебуває у державній власності і закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання чи оперативного управління (ч. 3 ст. 73 ГК). Здійснюючи право господарського відання, державне підприємство володіє, користується та розпоряджається зазначеним майном на власний розсуд, вчиняючи щодо нього будь-які дії, які не суперечать чинному законодавству та статуту підприємства. Державні підприємства, наділені правом господарського відання, отримують певну сукупність прав та обов'язків, яка дає їм змогу здійснювати їх статутні завдання. Але при цьому власником майна державних підприємств, установ залишається держава, адже ще за часів римського права утвердився постулат: у одній речі може бути лише один власник [4, с. 102–111]. Обсяг повноважень державного підприємства щодо державного майна у будь-якому разі має бути тією чи іншою мірою меншим ніж у держави-власника, адже встановлення державному підприємству обсягу повноважень, адекватному обсягу повноважень, належних державі як власнику, фактично означало б втрату державою контролю за своєю власністю, а можливо і втрату самого права власності на ввірене підприємству майно.

Але в той же час таке підприємство має можливість захищати свої права не лише від посягань інших осіб, а й від посягань самого власника. Так, ч. 2 ст. 136 ГК України встановлює, що власник майна, закріпленого на праві господарського відання за суб'єктом підприємництва, здійснює контроль за використанням та збереженням належного йому майна безпосередньо або через уповноважений ним орган, не втручаючись в оперативно-господарську діяльність підприємства. А ч. 3 ст. 136 ГК України передбачає можливість суб'єкта підприємництва, який здійснює господарську діяльність на основі права господарського відання, на захист своїх майнових прав також від власника. Цими правовими нормами держава забезпечує підприємствам незалежно від форм власності рівні правові та економічні умови господарювання.

4. *Обмеження господарської правосуб'єктності.* Оскільки державне унітарне підприємство є підприємством-невласником, це зумовлює суттєві обмеження його

господарської правосуб'єктності. В основі управління фінансовою діяльністю унітарного підприємства лежить принцип збереження майна, переданого власником майна в господарське відання або оперативне управління, а також використання майна відповідно до мети даного підприємства [5, с. 42].

5. *Здійснення управління підприємством одноособовим керівником.* Органом управління державного унітарного підприємства відповідно до ч. 6 ст. 73 ГК України є керівник підприємства, який призначається органом, до сфери управління якого входить підприємство, і є підзвітним цьому органу.

При призначенні керівника (директора, генерального директора тощо) з ним укладається договір (контракт), у якому визначаються строк повноважень керівника, права та обов'язки як керівника, так і державного органу, умови оплати праці, іншого матеріального забезпечення, умови звільнення, соціальні гарантії, інші умови [1, с. 130].

Традиційними державними унітарними підприємствами є державні комерційні підприємства. Відповідно до ч. 1 ст. 74 ГК України *державне комерційне підприємство* є суб'єктом підприємницької діяльності, діє на основі статуту або модельного статуту і несе відповідальність за наслідки своєї діяльності усім належним йому на праві господарського відання майном згідно з цим Кодексом та іншими законами, прийнятими відповідно до цього Кодексу.

У науково-правовій літературі неоднозначне ставлення до існування державних комерційних підприємств. Автори, що оцінюють державне комерційне підприємство як обґрунтовану і перспективну організаційно-правову форму суб'єктів підприємництва, роблять спроби адаптувати концепцію підприємництва до реалій функціонування таких підприємств. Так, Д. В. Петров відзначає другорядне значення ознаки прибутковості для діяльності, що здійснюється суб'єктами права господарського відання в рамках спеціальної правосуб'єктності і права оперативного управління, і підкреслює, що дійсною метою унітарного підприємства є не тільки й не стільки одержання прибутку за будь-яку ціну, скільки здійснення конкретної суспільно корисної функції, визначеної публічним власником [6, с. 85–86, 92].

Вважаємо за необхідне систематизувати *недоліки організаційно-правової форми державного комерційного підприємства:*

1) *відсутність субсидіарної відповідальності держави за зобов'язаннями підприємства.* Публічний власник, що обмежив відповідальність створеної ним юридичної особи, тим не менше не надав їй самостійності й незалежності, оскільки зберіг за собою низку повноважень, у тому числі щодо створення, реорганізації та ліквідації підприємства, визначення предмета і цілей його діяльності.

У господарсько-правовій літературі робляться спроби вирішити цю очевидну проблему. Так, І. М. Любімов пропонує закріпити обов'язок держави в особі органу, до сфери якого входить підприємство, нести субсидіарну відповідальність при недостатності майна державного комерційного підприємства у випадках, коли неплатоспроможність (банкрутство) такого під-

приємства викликана діями (бездіяльністю) суб'єктів управління об'єктами державної власності, що підтверджено рішенням суду, з обов'язковим плануванням у державному бюджеті відповідної статті витрат та покладенням на Державне казначейство України обов'язку здійснювати відповідні виплати [7, с. 14]. Простим, здавалося б, шляхом вирішення проблеми, про яку йдеться, було б встановлення субсидіарної відповідальності держави за боргами державного комерційного підприємства в усіх випадках, однак це є цілком несумісним з підприємницьким характером діяльності такого підприємства, крім того, заохочуватиме недбале управління ним;

2) *безконтрольність використання майна (коштів) підприємства*. Ця проблема описана, зокрема, в Концепції управління державним майном і приватизації в Російській Федерації, затвердженій постановою Уряду Російської Федерації від 9 вересня 1999 р. № 1024. Юридична конструкція права господарського відання надає суб'єктові такого права широке коло повноважень з володіння, користування, розпорядження майном власника. Реально ці повноваження здійснюються одноосібно керівником унітарного підприємства, взаємини якого із власником регулюються законодавством про працю. На протигагу цьому, коло повноважень власника відносно майна, що перебуває в господарському віданні, визначене вичерпним чином. Втручання державних органів у діяльність унітарних підприємств (їх керівників) поза встановленим колом повноважень є неправомірним. Зокрема, керівники унітарних підприємств безконтрольно управляють фінансовими потоками цих підприємств, у тому числі самостійно ухвалюють рішення щодо напрямів використання прибутку (за винятком частки прибутку, яка підлягає перерахуванню до державного бюджету). Вони не пов'язані необхідністю погоджувати свої рішення із власником майна (за винятком питань розпорядження нерухомим майном) [8]. Прихильники державних унітарних підприємств у зв'язку з цим пропонують закріпити обов'язок таких підприємств погоджувати з органами, до сфери управління яких вони належать, укладання значних угод (із визначенням у спеціальному законі поняття значної угоди) [7, с. 12] – очевидно ще одне запозичення з корпоративного права, можливість успішної реалізації якого в рамках унітарного підприємства є небезспірною.

Норма про необхідність отримання згоди власника на вчинення значних угод міститься у Федеральному законі «Про державні і муніципальні унітарні підприємства». За Законом до значних належать угоди, що становлять понад 10 % статутного фонду підприємства. Якщо врахувати, що статутні фонди усіх підприємств мінімальні (вони ніколи не переглядаються, є величиною фіктивною), то будь-яка угода аж до закупівлі канцелярських товарів стає значною. До числа значних потрапляють угоди і купівлі електрики, і поставки будь-якого товару – фактично вся господарська діяльність, включаючи транспортне обслуговування, страхування й усе інше, потрапляє під пряме регулювання чиновників. Формально чиновник управляє, фактично – займається економічною діяльністю [9, с. 33].

Виникає запитання: якщо вдосконалення правового становища державного комерційного підприємства мож-

ливе виключно шляхом використання чужих для цієї організаційно-правової форми механізмів корпоративного управління, чому б не віддати перевагу організаційно-правовій формі господарського товариства, якій ці механізми органічно притаманні?

3) *складність застосування до керівників заходів відповідальності за результати діяльності підприємства*. Трудове законодавство, ефективно захищаючи права керівників, створює значні труднощі для застосування до них заходів відповідальності за результати діяльності підприємства. На практиці широкі повноваження керівників унітарних підприємств під час відсутності діючих інструментів і порядку управління, контролю й мотивації керівників призводять до:

а) переведення частини фінансових потоків унітарних підприємств у фірми-супутники, що створюються з метою зміни напрямів фінансових потоків. У результаті весь прибуток, який могли б одержати унітарні підприємства, осідає саме в цих фірмах;

б) укладення угод, у яких заінтересоване керівництво унітарного підприємства, що приводить до штучного завищення собівартості продукції, а в низці випадків – до розкрадань державного майна;

в) відсутності у державних органів актуальної інформації про стан справ в унітарних підприємствах;

г) неможливості запобігти негативним наслідкам некваліфікованої або протиправної діяльності керівників [8].

У світовій практиці угоди між державою (чи, точніше, органом, уповноваженим виконувати від імені держави функції власника) і радою директорів та/або керівником державного підприємства, які визначають цілі та вимоги до державного підприємства та надають певні повноваження для їх досягнення, отримали назву «угоди про господарські результати» (performance agreements). Такі угоди можуть також встановлювати стимули для членів ради директорів і керівника у зв'язку з відповідними цілями. Вони часто включають набір фінансових показників, яких необхідно досягти, а також більш широкі завдання для підприємств, що впливають з державної політики;

4) *для унітарних підприємств не передбачено обов'язкового проведення періодичних аудиторських перевірок*. Без цього контроль за їхньою фінансово-господарською діяльністю суттєво ускладнений. Частина 12 ст. 75 ГК України встановлює, що у разі зміни керівника державного підприємства обов'язковим є проведення ревізії фінансово-господарської діяльності підприємства в порядку, передбаченому законом. Окрім того, що ця норма сама по собі має вузьку сферу застосування, механізм її реалізації чинним законодавством не встановлений (якщо не брати до уваги загальні положення Закону України «Про державну контрольно-ревізійну службу України»);

5) *обмеженість ринкової комунікації, недоступність зовнішніх джерел фінансування*. З огляду на перераховані чинники у більшості країн світу унітарні державні підприємства витісняються корпоративними як більш ефективною формою організації державного комерційного господарювання. Так, в Угорщині прийнятий в червні 1989 р. Закон «Про трансформацію» визначив правові засади перетворення державних підприємств та кооперативів в акціонерні товариства. Цей Закон надав можливість також повну або часткову передачу прав щодо підприємств іноземним інвесторам [10, с. 15].

Недостатню придатність правової форми унітарного підприємства для організації комерційних підприємств визнано у Російській Федерації. Згідно з Концепцією управління державним майном і приватизації в Російській Федерації використання організаційно-правової форми унітарного підприємства обґрунтовано виключно в таких випадках: використання майна, приватизація якого заборонена, у тому числі майна, необхідного для забезпечення національної безпеки, функціонування повітряного й водного транспорту, реалізації інших стратегічних інтересів Російської Федерації; здійснення діяльності, спрямованої на вирішення соціальних завдань, включаючи реалізацію певних товарів і послуг за мінімальними цінами; розробки й виготовлення окремих видів продукції, що перебувають у сфері національних інтересів Російської Федерації і забезпечують національну безпеку; виробництва окремих видів продукції, вилучених із цивільного обороту або обмежених у цивільному обороті; здійснення діяльності, передбаченої федеральними законами виключно для державних унітарних підприємств; здійснення окремих видів діяльності, що дотуються, ведення збиткових виробництв; здійснення діяльності, спрямованої на організацію і проведення закупівельних і товарних інтервенцій з метою забезпечення продовольчої безпеки держави; здійснення наукової і науково-технічної діяльності в галузях, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки [8].

З огляду на притаманні організаційно-правовій формі державного комерційного підприємства недоліки слід визнати недостатню придатність її для здійснення підприємництва. З урахуванням зарубіжного досвіду вважаємо, що оптимізація діяльності державних комерційних підприємств повинна здійснюватися, передусім, шляхом чіткого визначення випадків, у яких збереження цих підприємств є доцільним. При цьому у сферах, де господарська діяльність може здійснюватися як державними, так і недержавними підприємствами, державні комерційні підприємства підлягають перетворенню на державні господарські товариства. Діяльність державних унітарних підприємств повинна, на нашу думку, обмежуватися сферами, здійснення господарювання у яких становить державну монополію. А в тих

випадках, коли діяльність, що може здійснюватися виключно державними підприємствами, здатна приносити власнику прибуток, можливе збереження державних комерційних підприємств. Підтримуємо необхідність прийняття спеціального Закону України «Про державні унітарні підприємства», у якому мають бути визначені випадки створення державних комерційних та казенних підприємств та врегульовані особливості їх правового становища з урахуванням, зокрема, кращого світового досвіду щодо бізнес-планування, звітності та розкриття інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Науково-практичний коментар Господарського кодексу України* / За заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 720 с.
2. *Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации: Ч.1* / Отв. ред. О. Н. Садилов. – М.: Юридическая фирма Контракт, ИНФА-М, 1998. – 778 с.
3. *Ершова И. В.* Проблемы правового режима государственного имущества в хозяйственном обороте / И. В. Ершова. – М.: Юриспруденция, 2001. – 304 с.
4. *Підпригора О. А.* Основи римського приватного права / О. А. Підпригора. – К.: Вища школа. – 1995. – 264 с.
5. *Шубина Т.* Унітарное предприятие: финансовое планирование и финансовый контроль / Т. Шубина // Проблемы теории и практики управления. – 2007. – № 8. – С. 41–48.
6. *Петров Д. В.* Право хозяйственного ведения и право оперативного управления. – СПб., 2002. – 347 с.
7. *Любимов І. М.* Правовий статус державних підприємств: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.04 / І. М. Любимов; Ін-т економіко-правових досліджень НАН України. – Донецьк, 2010. – 20 с.
8. *О Концепции управления государственным имуществом и приватизации в Российской Федерации: Постановление Правительства РФ от 9 сентября 1999 г. № 1024* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://base.consultant.ru>.
9. *Степанов В. Г.* Унітарное предприятие – пережиток прошлого или жертва несовершенной законодательной базы? / В. Г. Степанов // Юрист. – 2003. – № 5. – С. 29–36.
10. *Boote A., Somogyi J.* Economic reform in Hungary since 1968 / A. Boote, J. Somogyi; International monetary fund. – Washington D.C., 2001. – 83 p.

We have discussed the features of state enterprises legal status in Ukraine and given our suggestions as far as the perfection of the current legislation is concerned. It must regulate the activity of state enterprises.

В статье рассмотрены особенности правового положения государственных коммерческих предприятий в Украине и сделаны предложения относительно совершенствования действующего законодательства, регулирующего деятельность государственных коммерческих предприятий.

ІННОВАЦІЙНІ СТРУКТУРИ ЯК УЧАСНИКИ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН

Сергійко О. В.,

*науковий співробітник відділу правових проблем підприємництва
НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України*

У статті досліджено теоретичні та практичні проблеми становища інноваційних структур як учасників господарських відносин. Отримала подальший розвиток проблема ролі інноваційних структур у розвитку підприємництва на сучасному рівні соціально-економічного розвитку суспільства.

Ключові слова: інноваційні структури, мале інноваційне підприємництво, господарські відносини, технополіси і технопарки, державна політика.